

Василина Катерина
(Запоріжжя)

Жанрова своєрідність англійського релігійно-політичного памфлету XVI ст.

Памфлетний жанр у англійській літературі виникає в XVI ст. і одразу ж стає напрочуд популярним як серед суспільних діячів та літераторів, так і серед читачів. Біля витоків памфлетної традиції в Англії стояв релігійно-політичний памфлет, першим зразком якого традиційно вважають твір відомого проповідника С.Фіша “Молитва за жебраків” (“Supplication for Beggars”, 1529). У зв’язку з цим доцільно навести думку Г.Гіббарда про генетичний зв’язок памфлету з проповіддю: “Памфлет виник у результаті союзу між старим та новим, між *проповіддю* (виділено мною. – В.К.), що була головним засобом повчання пастви в добу Середньовіччя, та *книгодрукуванням* (виділено мною. – В.К.), яке дозволило проповідникові реалізувати давнішню мрію – отримати доступ до якомога ширшої аудиторії”¹. Цікаво зазначити, що риси та функції проповіді й памфлету були певною мірою подібними: і підвищена експресивність, і яскрава образність, і ряснота риторичних прийомів орієнтовані в цих жанрових моделях передусім на реалізацію головної, повчально-моралізаторської мети. Втім, якщо альфою і омегою будь-якої проповіді зазвичай виступала біблійна ремінісценція, алюзія або цитата зі Святого Письма, то в основі розгортання нарації у памфлеті лежала, як правило, авторська візія тієї чи іншої проблеми. Саме специфіка цієї візії й закладала провідну тональність памфлету – чи то апологетичну, чи то викривальну.

Виділення релігійно-політичної памфлетистики в окремий тематичний різновид уявляється цілком правомірним з огляду на той факт, що в Англії XVI ст. реформаційний рух ініціювався урядом та проводився, так

II. Историко-літературний процес.

би мовити, “зверху”, отже політика нерозривно була пов’язана з релігією. Крім того, зміни монархів супроводжувалися суттєвими переорієнтаціями генеральної лінії уряду щодо офіційно визнаного віросповідання. Приміром, за часів правління Генріха VIII (1509–1547) та Едварда VI (1547–1553) розпочалося активне запровадження англіканства, а перебування на престолі королеви Марії Тюдор (1553–1558) – доньки Генріха VIII та Катерини Арагонської – позначилося кривавими розправами над протестантами й реставрацією супрематії Риму. Прихід до влади Єлизавети I (1558–1603) означав зміну релігійного курсу та остаточну перемогу англіканства. Нестабільність релігійної ситуації призводила до постійної конфронтації опозиційних точок зору щодо істинності тієї чи іншої релігійної доктрини. Міжконфесійне протистояння виплескувалося на сторінки памфлетної літератури, яка була в ті часи найбільш зручною формою презентації авторських позицій у кардинальних дискусіях епохи, а інколи виявлялася і єдино можливим способом ведення полеміки.

Цікавий взірєць надзвичайно гострої релігійно-політичної дискусії елизаветинської доби представляє, зокрема, так звана війна памфлетів, пов’язана з Марпрелатівським циклом та низкою анти-марпрелатівських творів. Автор, який писав під псевдонімом Мартін Марпрелат, ініціював жваве й емоційне обговорення питань віросповідання. У своїх памфлетах, найяскравішими з-поміж яких традиційно вважаються твори “О, перечитайте Д.Джона Бріджеса” (“Oh, read over D. John Bridges”, 1588) та “Справедливий осуд” (“The Just Censure”, 1589), цей автор (чия особа так і не була остаточно з’ясована²) нищівно критикував верхівку англіканської церкви. Той резонанс, який мали ці славнозвісні памфлети, спонукав елизаветинський уряд до рішучої боротьби з Мартіном Марпрелатом. Причому боротьба велася водночас у двох напрямках: по-перше, уряд намагався будь-якою ціною з’ясувати, хто ж приховується за цим псевдонімом, та покарати порушника громадського спокою, а по-друге, з метою дискредитації

скандального памфлетиста до відкритої полеміки з ним можновладці залучали провідних тогочасних літераторів (зокрема Р.Гріна, Дж.Лілі, Т.Неша). Полемічні твори, які писали на замовлення уряду вправні й талановиті славнозвісні “університетські уми”, були покликані спростувати критичні випадки й аргументи Мартіна Марпрелата та реабілітувати англіканський клір в очах спільноти. Серед інспірованих урядом анти-марпрелатівських творів особливо виділяється “Мигдаль для папуги” (“An Almond for a Parrot”, 1590) Т.Неша.

До речі, в ті часи словесні баталії на релігійному ґрунті, які знаходили свій відбиток на сторінках памфлетів, відбувалися й у інших європейських країнах. Наприклад, в Німеччині у 1511 році хрещений єврей І.Пфедферкорн у творі “Ручне люстерко” різко розкритикував відомого гуманіста І.Рейхліна. На образливі напади обскуранта Рейхлін відповів памфлетом “Дзеркало для очей” (1511). Ця дискусія точилася дуже довго і поступово до неї приєдналося чимало політичних діячів та літераторів інших країн Європи³. У Франції в ті часи також мало місце протистояння представників різних конфесій, яке висвітлювалося на сторінках памфлетів⁴.

Втім, релігійно-політичну полеміку спричинювали не тільки “високі матерії”, як-от: сутність тієї чи іншої релігійної доктрини, конкретні дії або постанови уряду, але й сама постать вінченосної особи. Релігійна політика Марії Кривої, позначена низкою жорстоких публічних страт, право Єлизавети наслідувати англійський престол, правомірність перебування жінки на чолі християнської церкви, прийняття того чи іншого закону або урядової постанови – усе це ставало не лише об’єктом жвавого обговорення, але й виливалося на сторінки численних памфлетів, збурюючи своєрідні публіцистичні баталії.

Зокрема, у славнозвісному памфлеті “Перший трубний глас проти жахливого правління жінки” (“The First Blast of the Trumpet Against the Monstrous Regiment of Women”, 1558) відомий протестантський проповідник Джон Нокс

II. Историко-літературний процес.

виступав проти права жінок очолювати державу. Основу ідейного задуму Ноксового твору складала критика релігійної політики, яку провадила королева Марія Тюдор. Втім, вихід друкованого видання цього памфлету, в якому критичні випадки були доволі абстрактними, тобто позбавленими адресності, припав на перший рік правління Єлизавети. І це створило реальну загрозу того, що цей анти-феміністичний твір різко погіршить ставлення суспільства до нової вінценосної особи.

Усвідомлюючи суспільну загрозу, яку несла з собою нечувана популярність памфлету Нокса, та прагнучи уникнути асоціативного перенесення негативних конотацій на Єлизавету, Джон Ейлмер видав апологетичний памфлет “Гавань справжньої віри та істини” (“An Harborowe for Faithful and Trewe Subjectes”, 1559). У цьому творі автор, полемізуючи з Ноксом з приводу того, чиє правління – чоловіків чи жінок – є більш шкідливим для англійців, звертається до читачів із низкою запитань та пропонує відповіді на них. Із відповідей чітко й однозначно викристалізовується позиція самого Ейлмера: “Хто віддав стару добру Британію Юлію та римлянам? – Чоловіки. Хто програв битву з саксонцями? – Чоловіки. У кого Вільям Завойовник відібрав Англію? – У чоловіків... Хто приніс світ Слова Божого в Англію? – Жінка. Хто тепер знову запалює згаслу свічку істинної віри? - Жінка. Тож очевидно, що у нас набагато більше підстав скаржитися на ті втрати, які спричинили чоловіки, перебуваючи при владі, ніж зітхати про збитки від жіночого правління”⁵. Крім загальної апологетики жіноцтва, твір Ейлмера містить низку про-єлизаветинських пасажів. Акцентуючи увагу на позитивних рисах характеру королеви (глибокій і щирій релігійності, милосерді та політичній мудрості), письменник усіяко наголошує на богоугодності її релігійної позиції, закликає співвітчизників підтримувати королеву-реформаторку, чиє правління є великим благом для Англії.

Цікаво, що згодом уже сам Нокс неодноразово вибачався перед Єлизаветою за свою необачність та пояснював,

що він мав на меті лише тих вінценосних осіб жіночої статі (королеву Франції Катерину Медічі, королеву-регентшу Шотландії Марію де Лорейн, її доньку шотландську королеву Марію, королеву Англії Марію Тюдор), котрі гальмували реформаційні процеси у своїх країнах. Правлячу ж королеву Нокс проголошував “єдиною надією реформаторів”⁶.

Інший відомий релігійний діяч Вільям Аллен, якого не задовольняла політика Єлизавети у сфері релігії та урядування, видав у 1588 році відверто прокламаційний памфлет “Застереження вельможному панству й народові Англії та Ірландії” (“An Admonition to the Nobility and People of England and Ireland”), де гнівно розкритикував вади тогочасного державного устрою. Цей твір, в якому домінує пафос релігійного нонконформізму, містить чимало підбурювальних закликів. Цікаво зазначити, що цей автор, на відміну від інших противників єлизаветинського політичного курсу, прагне не стільки задекларувати власне негативне ставлення до вінченосної особи, скільки викласти цілий ряд компрометуючих фактів, спонукаючи читачів замислитися над сутністю, мотивацією й наслідками урядування королеви. В.Аллен, зокрема, пише: “вона [Єлизавета. – В.К.] не тільки пригноблює своїх підданих ..., але й маніпулюючи парламентом, який то скликається, то розпускається з її волі, запроваджує велику кількість ганебних шахрайських лотерей, законів, декретів, що спричинюють знецінення грошей.... Крім того, вона розтринькує багатства казни на підтримку єретиків та бунтівників, і це загрожує не тільки добрій репутації нашої нації, але й добробуту купців та усіх чесних ремісників...”⁷.

Отже, на теренах релігійно-політичного памфлету, який виник на хвилі загострення протиріч у сфері віросповідання, велася активна, гостра, відверто тенденційна полеміка – автори вдавалися до критики своїх опонентів, однак здебільшого не пропонували жодного “рецепту” щодо поліпшення справ у царині державного устрою чи суспільного життя.

II. Историко-літературний процес.

Пріоритет критичного начала суттєво відрізняє релігійно-політичний памфлет від трактату, в якому хоч і висвітлюється власний оригінальний погляд автора на проблему, та все ж більше уваги приділяється репрезентації конструктивного начала, тобто якоїсь наукової концепції, програмної тези, системи нових положень тощо. Тому критичний компонент у художньому просторі трактату урівноважується певною конструктивною альтернативою. Згадаймо, приміром, “Книгу під назвою Правитель” (“Book Named the Governour”, 1531) Томаса Еліота, в якій відомий гуманіст не тільки акцентує увагу на недосконалості існуючих педагогічних теорій, але й ретельно обґрунтовує власну програму виховання ідеального правителя. Показовим у цьому плані є й трактат Роджера Ешема “Шкільний вчитель” (“Scholemaster”, 1570), на сторінках якого лунає гостра критика тогочасного суспільного життя і водночас аргументовано викладається доволі цілісна концепція виховання англійської молоді.

Констатаційний метод нарації та очевидна упередженість автора щодо позиції реального або удаваного опонента зумовили провідні риси поетики релігійно-політичного памфлету: безсюжетність оповіді, риторичність стилю, суб’єктивність презентації матеріалу, насиченість тексту яскравою образністю (почерпнутою в основному з Біблії та античної класики), яка апелює до емоційної сфери читача. Ці памфлети, що писалися переважно освіченими кліриками або людьми, близькими до уряду, рясніли посиланнями на загальноновизнані авторитети та відзначалися чіткою логікою викладення думки. Загальна тональність наративу, що розгортався у викривально-підбурювальному або ж апологетично-пропагандистському ключі, зазвичай була детермінована релігійною позицією автора. Релігійний пафос та патріотична патетика, якими просякнуті усі без винятку релігійно-політичні памфлети, свідчать про те, що автори добре усвідомлювали суспільну вагомість власних творів, розглядали свою місію

як громадянську і сподівалися, безперечно, на гучний резонанс.

Своєрідність жанрово-стильової оболонки релігійно-політичного памфлету, який акумулював у собі провідні риси поетики памфлету, багато в чому визначила шляхи подальшого розвитку не лише памфлетистики в цілому, але й окремих її різновидів. І літературно-критичні, і соціально-побутові памфлети послуговувалися згодом тим арсеналом художніх засобів, які викристалізувалися у ході релігійно-політичних баталій перших англійських памфлетистів.

¹ *Hibbard G.R.* Thomas Nashe. A Critical Introduction. – London, 1962. – P. 28.

² Найбільш поширеною є думка, що під псевдонімом Мартіна Марпрелата писав Джон Пенрі (його, до речі, й стратили як імовірного автора). Про це йдеться, зокрема, у таких дослідженнях: *Carlson Leland H.* Martin Marprelate, Gentleman: Master Job Throckmorton Laid Open in His Colors. – San Marino: Huntington Library, 1991; *McGinn Donald J.* John Penry and the Marprelate Controversy. – New Brunswick: Rutgers Univ. Press, 1966.

³ Дет. про міжконфесійну боротьбу в Німеччині див.: *Ученова В.В.* Публицистика и политика. – М.: Политиздат, 1973. – С.29 – 43; *Пуришев Б.* Немецкий и нидерландский гуманизм // Библиотека всемирной литературы. – М.: Худ. лит., 1971. – Серия I. – Т.33. – С.5–22; *Russel Paul A.* Lay Theology in the Reformation: Popular Pamphleteers in Southwest Germany, 1521–1525. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1986.

⁴ Про літературні баталії французьких релігійних діячів йдеться на сторінках досліджень Б.Ріхтера (*Richter Bodo L.O.* The Thought of Louis Le Roy According to His Early Pamphlets // *Studies in the Renaissance.* – 1961. – Vol.VIII. – P.173–196) та Р.М.Самаріна (*Самарин Р.М.* “Трагические поэмы” Агриппы д’Обинье на фоне публицистики его эпохи // *Зарубежная литература.* – М.: Высш. шк., 1987. – С.34–53).

⁵ *Aylmer John.* An Harborowe for Faithful and Trewe Subjectes // *The English Experience.* – New York: Da Capo Press Inc., 1972. – № 423. – P.84.

II. Историко-літературний процес.

- ⁶ *Knox John*. The First Blast of the Trumpet against the Monstrous Regiment of Women / Ed. by Edward Arber. – Westminster: Archibald Constable and Co., 1895. – P.9.
- ⁷ *Allen William*. An Admonition to the Nobility and People of England and Ireland// British Pamphleteers: In 2 vol. / Ed.by George Orwell & Reginald Reynolds. – London: Allan Wingate, 1948. – Vol.1: From the Sixteenth Century to the French Revolution. – P.48–50.